

III/ ŘÍMSKÉ PRÁVO
V PRÁVNÍM VÝVOJI
ČESKÝCH ZEMÍ

Pronikání římského práva do českého prostředí je dílčí kapitolou historického procesu proběhlého na širší základně, kterým se římské právo stalo jednou z nejvýraznějších složek evropské vzdělanosti. České země se do tohoto procesu zapojily s určitým opožděním, způsobeným okrajovou zeměpisnou polohou, a přijímaly pak jeho podněty i jinde už docílené výsledky v rytmu a v míře, které byly určovány jejich vlastními podmínkami obecně kulturními, politickými i hospodářskými.

Vztah českých zemí k římskoprávní vzdělanosti ve středověku

Do českých zemí přicházelo římské právo s křesťanstvím: za nedlouhého trvání misie cyrilometodějské především v předpisech církevních i ve zvláštním zákonu pro laiky (*Zakon sudnyj ljudem*), jež byly odvozeny ze zákoníků byzantských, po příklonu Čech a Moravy k církvi římské už jen v právu církve západní. Církev — až do své emancipace v 1. čtvrtině 13. stol. zcela závislá na moci světské — sama prosazovala své právo proti domácím názorům jen s obtížemi (vyprávění svatovojtěšských legend o porušování práva chrámového azylu to dobře ilustruje právě na institutu upraveném konstitucemi římských císařů); teprve po zapojení arcikněží (jakožto hradních kaplanů) do knížecího soudnictví, které Kosmas promítá do doby Břetislava I., získala možnost přímého civilizačního působení i na právní řády. Touto cestou patrně pronikla nejpozději ve 12. stol. do soudního řízení některá pravidla římskoprávního původu. Omezovala po způsobu už dříve přijatém v právu církevním původní strohosti při svépomocném pohánění na soud; v téže době se už také vlivem církve ujímala zbožná věnování na případ smrti a v jejich písemné formě — církevního původu — se dostávaly do listin modifikované římskoprávní pojmy *testamentum* a *legatum* (testament a odkaz). Vlastními šířiteli těchto nemnohých novot byli klerikové, obeznámení v písmu a stylistice, ale bez hlubších znalostí právnických. Takové znalosti práva církevního byly ještě v poslední třetině 11. stol. naprostou výjimkou a s právem římským nepřicházeli do přímého styku ani odchovanci škol vyššího stupně; protože si však osvojovali tehdejší latinskou vzdělanost, setkávali se s literárními ohlasy různých římskoprávních zásad a nabyli i obecné představy o římském právu.

Teprve ve 12. stol. získali za studií ve Francii ojedinelí preláti odbornější právníkové znalosti. Zejména pražský biskup DANIEL (1148—1167) byl patrně vzdělán i v právu římském: nasvědčuje tomu jeho ustanovení říšským dvorským sudím r. 1167 v Itálii, kam přišel už r. 1158 s výpravou Fridricha Barbarossy proti lombardským městům v průvodu českého panovníka. Sám byl doprovázen notářem, pražským kanovníkem VINCENCEM, který ve své kronice už zasvěceně mluví o *boloňských legístech*, v ronkalských ustanoveních Fridrichových spatřuje pokračování zákonodárství římských císařů a k r. 1159 zaznamenává, že z příkazu

Danielova navštívil Bolognu, aby tam nakoupil právnické knihy. Tento prvý přímý styk s Bolognou, jehož výsledkem bylo zatím jen získání právnických rukopisů přímo v neznámějším centru tehdejší právnické učenosti, opřené především o právo římské, symbolicky předznamenává další období vývoje, v němž už vlivy římského práva a jeho nauk přicházely do českých zemí v podobě, jakou jim daly právnické školy středověké a o ně opřená notářská a soudní praxe, zejména italská.

Nejvýznamnějšími šířiteli římského práva stali se totiž od 2. třetiny 13. stol. i u nás odchovanci právnických a notářských učilišť italských a časem též francouzských, kteří až do konce středověku byli převážně kleriky, a proto jako právníci studovali a dosahovali akademických titulů v právu kanonickém a jen zřídka též nebo výlučně v právu civilním, tj. římském. Pro potřeby své domácí praxe přinášeli tito právníci do vlasti brzy i rukopisy římských pramenů a legistické literatury, v tom zvláště důležité příručky procesní a notářské formuláře (nejstarší nákupy *Kodexu* a *Digest* českými scholáry Gerardem a Budislavem jsou doloženy v Bologni r. 1269). Díky jejich působení v právní praxi především dosáhl římskokanonický proces na církevních soudech úrovně soudobé italské nauky a jeho živý příklad jednak nabádal k zdokonalování primitivních řádů domácích, jednak při mohutném rozvoji církevního soudnictví sporného i nesporného, který ukončilo až propuknutí bouří husitských, působil na postupnou proměnu právních názorů i v širokých vrstvách laických (Tomáš ze Štítného).

Nezůstalo však jen při nepřímém působení na vývoj právních názorů a řádů. Protože školení právníci a notáři zvolna vystřídávali při formulaci listin jejich dřívější autory, školené jen stylisticky, pronikaly jejich vlivem už v 13. stol. různé jednotlivosti římského práva (pojmy, instituty a formulace práv i závazků stran) do listin o právních jednáních, zvláště pokud se týkala právních vztahů k půdě, majetkových převodů a časem i závazků osobních. Podobně ti právníci, kteří působili v královské kanceláři, formulovali po vzoru papežských listin královské dekrety zasahující do osobního statutu jednotlivců z řad šlechty i z měšťanstva, jimiž byly už ve 14. stol. v českém prostředí zaváděny nebo napodobovány římskoprávní instituty legitimace nemanželských dětí, udělení plnoletosti a zejména zřízení poručníků králem ustanovených, i s pravidly o jejich povinnostech a závazcích, které nezůstaly bez vlivu na obecný vývoj poručenství nad sirotky. Vliv, kterým působily obě tyto větve listinné praxe a který se někdy projevoval i v zápisech deskových, ztrácel ovšem podstatně na síle, když byla latina jak v deskách tak v listinách postupně vytlačována češtinou, tedy zhruba od 2. poloviny 14. stol. Proto poměrně málo zasáhli do postupu romanizace práva v českých zemích veřejní notáři, kteří tu začali ve větším počtu působit až ve 14. stol., a to téměř výlučně jen v oblasti práva církevního. Zato tím většího významu nabyla na poli světského práva činnost notářů a písařů městských, zejména svým vlivem na jednání městského soudu i rady.

Naznačenými cestami šířili odborně školení právníci a notáři různé prvky řím-

skoprávní vzdělanosti v podobě už jinde zavedené a praxí ustálené, opírajíce se zejména o *notářské formuláře a procesní příručky* italského i francouzského původu, takže po rychlém vyrovnání časového předstihu, který byl k dobru krajinám výhodněji položeným (jako bylo např. Švýcarsko), postupující romanizace právního života v českých zemích nabyla v mnoha směrech stejné podoby, jakou měla v jiných záalpských zemích.

Vztah českých zemí k římskoprávní vzdělanosti ve středověku se však neomezil jen na prostředkované přijímání cizích úprav. V období vymezeném přibližně polovinou 13. stol. a poslední čtvrtinou 14. stol. vedl několikrát k aktivnímu, cizími vzory neprostředkovanému přístupu k středověkým právním naukám, nebo přímo k římskoprávním pramenům a projevil se jejich originálním využitím pro účely vzniklé z potřeb domácího právního vývoje. V průběhu pronikání římského práva do českého prostředí tak vznikly jevy v té době jinde neopakované a tím důležitější, že většinou rozhodly o postupu romanizace v různých oblastech domácího právního řádu. Stačí tedy zabývat se dále jen podstatou, významem a historickými následky těchto jevů: z nich lze totiž bezpečně a nejlépe poznat osobité zvláštnosti vývoje romanizace práva v českých zemích, jejichž vystižení je vlastním úkolem tohoto přehledu.

Soudní reformy Přemysla II.

V zemském právu byl dán rozhodující impuls v rámci soudních reforem Přemysla II., provedených v souvislosti s ustálením zemského soudu v Praze a se vznikem úředních knih u tohoto soudu vedených – pozdějších desk zemských. Jedny z těchto knih — *quaterni citationum*, knihy půhonné — byly určeny k zapisování půhonů, které se i nadále prováděly ústně po starém způsobu. Novotou byl tedy písemný zápis o půhonu, kterým se zahajoval spor, a už způsob jeho provádění, tj. ústní přednes před úřadem, který mu dal písemnou formu ve svých knihách (v pramenech *impositio querelae*, tedy vklad žaloby), napodobil formu předepsanou v římskokanonickém procesu pro žaloby vznášené osobami neznalými písmem. Ještě výrazněji se však projevuje použití vzoru římskokanonického procesu na dochovaných formulářích různých typů žalob, v nichž se výrazně opakují nejdůležitější z údajů, které italská procesní nauka v 13. stol. předepisovala v zájmu přesného vymezení sporů a jejich individualizace pro každou žalobu, tj. údaje jmen procesních stran, předmětu sporu a skutečností, o něž žalobce opíral svůj nárok. J. Markov, který podal rozbor těchto formulářů, právem považuje důsledné respektování těchto požadavků u všech typů dochovaných žalobních formulářů za důkaz, že tyto formuláře vznikly najednou (jak si toho nepochybně zaváděná novinka žádala) a jako dílo jediného autora, který ovšem nemohl jednat z vlastní iniciativy, ale zřejmě prováděl reformní záměry Přemyslovy.

Toto přízpůsobení zemského soudního řádu — v kterém jinak zůstal zachován značně primitivní ráz — pokrokovým požadavkům římskokanoničského procesu jistě souvisí s intenzívním rozvojem tohoto procesu a právníckého odbornictví, které se v 3. čtvrtině 13. stol. v českém prostředí poprvé výrazněji projevilo. V Praze i v Olomouci nastal prvý rozkvět církevního soudnictví, panovník a jednotlivci v jeho službách přicházeli do styku s italským městským soudnictvím v državách severoitalských; v Bologni už studoval větší počet scholárů z Čech i z Moravy a ti přiváželi do vlasti právnícké rukopisy. V královské radě zasedal vynikající právník, olomoucký biskup BRUNO, právníci byli mezi magistry činnými v královské kanceláři (určitě jím byl protonotář a pozdější kancléř PETR) a konečně řada právníků působila v nejbližším okolí králově jako jeho kaplani (doktoři JACOBUS a VATO, magistři WERNER, IOHANNES ROMANUS a IAROSLAUS, a bez titulu uváděný, ale za studií v Bologni doložený MANCHOLDUS).

Nadto však už za doby Přemysla II. působil učený právník též přímo u zemského soudu jako *notarius terrae*, tj. zemský písař (mag. VELISLAUS); v této funkci se udrželi právnícky nebo notářsky školení kanovníci ještě ve 14. stol. Pronikání prvků římskokanoničského procesu do řízení na zemském soudě tedy nezůstalo na reformách z doby Přemyslovy, které mu otevřely cestu, ale pokračovalo pod tlakem příkladu soudnictví církevního a později i městského po celý středověk, a to, jak se zdá, nejen cestou soudních nálezů, ale i prostým přízpůsobováním praxe. Z tohoto vývoje mělo nejdalekosáhlejší význam postupné ovládnutí systému racionálních důkazů římskoprávního původu, k němuž po přežití ordálů (až na ordální přísahu stran) na zemském soudě docházelo od konce 14. stol. Rozhodování podle skutečností soudu prokázaných, které nový důkazní systém přinášel, dovolovalo totiž, aby byly před zemský soud vznášeny i jiné nároky, než jen ty, které byly obsahem starých žalobních formulářů a podle jejich znění byly často vázány jen na určitý druh důkazů nebo dokonce na iracionální rozhodování cestou ordálů. Za této situace nabyla proto nového významu zásada písemného vkládání půhonů, protože jejich písemná forma připouštěla pružnou formulaci nároků a při způsobu volného nalézání práva se stávala hybnou silou rozvoje zemského práva. Od poslední čtvrtiny 14. stol., kdy se staré právní názory přežívaly a církevní i městské soudy zvláště v otázkách majetkového práva denně dávaly aplikaci předpisů římskoprávních příklad řešení lépe odpovídajících novým hospodářským poměrům, dostávaly se do žalob a byly uznávány na zemském soudě též nároky formulované podle zásad římskoprávních (tak zejména nároky na náhradu nákladů učiněných na cizí věc nebo vynaložených v procesu, dále na náhradu škod způsobených užíváním cizí věci nebo nesplněním různých povinností smluvních a časem v 15. stol. i řada jiných nároků majetkových, jak o tom svědčí na různých místech Všehrdovy *Knihy devatery*). I když dnes víme, že množství těchto římskoprávních prvků bylo větší, než se domnívaly starší generace právních historiků, přece jen jich vcelku bylo podstatně méně

než v soudobém právu městském a rozsahem se nevyrovnaly ani změnám, které v témže období nastaly vlivem procesu římskokanonického v zemském soudním řízení. Dosažený výsledek však odpovídal charakteru zemského práva, které bylo právním řádem agrární šlechty, a také úplně postačoval hospodářským potřebám těchto vrstev.

Tato známá úměrnost romanizace ve sféře zemského práva, jež se v podstatě udržela až do habsburského absolutismu, se vysvětluje právě tím, že k pronikání římského práva do práva zemského docházelo až do konce středověku převážně nálezy vydávanými z podnětu konkrétních žalob, v nichž se nároky formulované v duchu zásad a pravidel římského práva pochopitelně objevovaly jen z hospodářské nutnosti pocítované ve vrstvách k zemskému soudu příslušejících. Zemský soud proto nebyl nucen čerpat své romanizující nálezy z pramenů římskoprávních nebo z pomůcek podle nich sestavených (jako tomu bylo v právu městském) a stačil vyhovět potřebám hospodářského vývoje bez porušení zásady svobodného nalézání práva, kterou si žárlivě střežil už z důvodů politických.

Královské právo horníků Václava II.

Druhým rozhodujícím počinem, který určil směr a rytmus pronikání římskoprávní vzdělanosti do českých zemí ve středověku, byla kodifikace horního práva (*Ius regale montanorum* — Královské právo horníků), uskutečněná Václavem II. v době, kdy byl už také králem polským, tj. někdy v l. 1300—1305. Dochovala se v opisech ze 14.—16. stol., ale kupodivu o ní nic neví kronikář doby Václavovy, zbraslavský opat Petr. K r. 1294—5 zato podrobně vypráví o pokusu kodifikovat právo zemské *sub certis legum canonumque regulis* (pomocí pevných pravidel práva římského a kanonického), jehož provedení Václav II. svěřil zvláště k tomu účelu do Prahy povolánému italskému odborníkovi GOZZOVI z ORVIETA (*magister Gocius ab Urbe Veteri*), ale který byl zmařen odporem šlechty. Protože dolování spadalo jako královský regál do sféry krále „zvláštního panování“ (*dominium speciale*), kam politický vliv šlechty nedosahoval, mohl král bez překážky provést svůj ideál zákoníku opřeného o římské a kanonické právo v oblasti práva horního. Jak přesvědčivě ukazují obsah i vlastnosti uskutečněné kodifikace, zřejmě k tomu použil služeb Gozzových, který byl podle kronikáře *utriusque iuris, tam canonici quam civilis professor* (profesor obojího práva, církevního i římského).

Skutečně, ne pouze učený, ale učitelský zvyk podání látky je patrný hned na rozdělení zákona do čtyř knih podle Justiniánových Institucí, stejně jako na dalších příležitostných děleních látky podle didaktického způsobu, i konečně z názvu *tractatus* (traktát), kterým jsou označovány některé tematicky uzavřené oddíly textu zákona. To vše je tím nápadnější, že autor jinak nechává všude mluvit panovníka, kterému již v předmluvě i porůznu v zákoně vkládá do úst výroky o prospěšnosti kodifikace i jiné úvahy z uvozovacích konstitucí Justiniá-

nových k různým částem jeho sbírek — v souladu s opětovně zdůrazňovanou zásadou, že panovník je jediným zdrojem práva, sám však stojí mimo zákon a je výlučně oprávněn zákony vykládat. Tyto zásady jistě nepronikly do horního zákona náhodou, nebo dokonce z Gozzovy neznalosti domácích poměrů, jak se dříve vykládalo. Byly sem zařazeny záměrně k vyjasnění králova postavení ve sféře horního práva a byly snad i na jeho vlastní přání zdůrazněny, protože vrcholí v některých větách zřejmě inspirovaných zásadou *rex imperator in regno suo* (král je neomezeným vladařem ve svém království), která ovšem při postavení šlechty v tehdejší českém státě zůstávala postulátem.

S dovedností, vysvětlitelnou jen dlouhou zkušeností praktickou (za pražského pobytu bylo Gozzovi kolem padesáti let, jako boloňský scholár je doložen r. 1265), se autor zákona dovedl vypořádat se svým hlavním úkolem, tj. s novou úpravou předpisů horního práva. Speciální problematiku horních právních předpisů, s níž se musel teprve obeznámit, zpracoval způsobem, který daleko překonává primitivnost a těžkou srozumitelnost původních pramenů; pokud látku materiálního práva doplňoval (zvláště obecnou úpravou závazkových poměrů ze smlouvy trhové, nájemní a darovací) z pramenů římskoprávních, vybral jejich předpisy s neomylným smyslem pro praktickou použitelnost a se zřejmou snahou razit v právních vztazích cestu spravedlnosti, slušnosti a lidskosti.

Nejvýznamnější částí zákona je čtvrtá kniha, označená v rubrice první kapitoly a pak porůznu názvem *ordo iudiciarius* (soudní řád). Ačkoliv je neoddělitelnou částí zákonodárného díla, tato čtvrtá kniha Václavova horního zákona prozrazuje systematickým uspořádáním svých dvaceti kapitol i naukovým způsobem podání příslušnost k literárnímu druhu spisů takto označovaných, které podávaly systematické, podle postupu řízení uspořádané výklady nebo předpisy o soudním řízení římskokanonickém. Gozzo se ve svém zpracování opřel v naukových částech o klasické dílo italského právníka TANKREDA z I. čtvrtiny 13. stol. (názor E. Otta, že vzorem byla daleko stručnější praktická příručka, známá — podle slov, jimiž začíná — pod názvem *Ordo Antequam dicatur*, je prokázáný omyl). Podobu řízení před horními soudy ovšem upravil podle domácích potřeb tak, že i při zachování domácích vžitých forem (např. ústní žaloby a *nalézání* práva přísežnými) všude prosadil postuláty uskutečněné v obdobných institutech římskokanonického procesu (ústní žaloba musí být protokolována a musí vykazovat obsahové náležitosti, známé už z předechozího výkladu o reformách Přemysla II.; přísežní jsou povinni řídit se při nalézání práva literou zákona nebo zvyklostmi a pochybné příklady předkládat k rozhodnutí panovníkovi). Proces, jak ho podává čtvrtá kniha Václavova horního zákona, není tedy prostým sloučením procesu domácího a římskokanonického, jak se někdy tvrdí, nýbrž promyšlenou a k domácím potřebám i možnostem přihlížející úpravou římskokanonického procesu pro světské soudy. Dobou svého vzniku je vůbec první kodifikací tohoto druhu ve střední Evropě: v německých zemích docházelo k podobným zákonodárným úpravám na římskoprávním základě teprve od počátku 16. stol.

Úprava procesního práva je také onou částí Václavova horního zákona, která nejvýznamněji a nejtrvaleji ovlivnila další domácí vývoj. Horní zákon se šířil opisy latinského originálu a později též jeho českých a německých překladů do ostatních měst, pro jejichž soudy (a zvláště pro městské notáře, kteří si tyto opisy pořizovali) měl význam všecken obecně použitelný obsah zákona, tedy zvláště římským právem prostoupené kapitoly týkající se práva závazkového, a především předpisy procesní. Mimoto však některé z těchto předpisů převzal brněnský písař Jan do své právní knihy a těmito cestami se kodifikace římskokanonického procesu ve Václavově horním zákoně stala – jak napsal Ott mluvou své doby – kořenem trvalé a úplné recepce tohoto procesního práva v českých zemích.

Knihy brněnského písaře Jana

Třetí, časově poslední a svými důsledky nejdalekosáhlejší základ dodala romanizačnímu procesu v českých zemích právní kniha brněnského písaře Jana (německý název *Schöffebuch*, uměle vytvořený jejím editorem E. Rösslerem, je po všech stránkách nevhodný). K jejímu vzniku, který se obvykle klade do r. 1353, zřejmě vedl mandát markrabího Jana z r. 1350, prohlašující město Brno za vrchní soud moravských měst a míst, která se řídí právem jihoněmeckého původu. Její autor chtěl – nebo byl městskou radou pověřen? – dát brněnskému městskému soudu k usnadnění funkce „vrchního práva“ vhodnou pomůcku a učinil tak abecedně sestavenou sbírkou, jejíž obsah označuje v dlouhém latinském titulu jako *sentence* brněnským soudem vydané; abecedně nejsou ovšem seřazeny jednotlivé *sentences*, ale jejich různě velké tematické skupiny. Jméno autora je ve sbírce udáno jen nepřímou, legendou *Dominus Johannes, notarius civitatis* (Pan Jan, městský notář) v jedné iniciálce kaligrafického čistopisu knihy (rukopis č. 2 Archívu města Brna), zobrazující notáře při psaní textu odstavce takto vyzdobeného. Tento údaj je ovšem spolehlivě ověřen historicky doloženým působením písaře Jana ve funkci brněnského městského notáře v l. 1343—1357. Jinak je o něm ještě známo, že to byl zámožný brněnský měšťan, že hned na počátku svého úředního působení založil v Brně městskou knihu berní a knihu pamětní (obě též abecedně), že si ze svých studií přinesl knihy, které ve své závěti označil jako své knihy školní, a že neužíval jiného titulu než (*iuratus*) *scriptor* nebo *notarius* (přísežný písař nebo notář).

Janova kniha je až na ojedinělé výjimky psána latinsky. Každá *sentence* nese v čele rubriku, jež je často jakousi právní větou formulovanou v různé šíři. Podle nadpisu knihy by všechny *sentences* měly být nálezy (rozsudky nebo právními poučeními) brněnského soudu, ale ve skutečnosti nemají stejnou povahu: vedle opravdových nálezů, reprodukováných se jmény stran a s úplným vylíčením všech skutkových okolností projednávaného případu, jsou tu pod

uvozujícími klauzulemi *diffinitum est* (bylo rozhodnuto), *sententiatum est ad loca diversa* (byl vydán nálezh do různých míst) apod. též četná kasuistická řešení, formulovaná bez vztahu ke konkrétním skutečnostem. Mnohé jiné sentence dokonce přinášejí kasuistické texty normativní nebo naukové a vůbec už si nedodávají zdání soudních nálezh; takové povahy jsou i doplňující výklady, které často navazují na skutečné nálezh jako jejich komentář.

Z těchto různých složek textu Janovy knihy pouze vlastní text plně reprodukováných nálezh zachycuje obraz skutečné praxe brněnského soudu, jak se rozvíjela za Janova působení (některé rukopisy uvádějí hned u první sentence letopočet 1343). Tato praxe je opřena o městské právo německého původu, ale je z valné části překrývána prvky římskoprávními. Po stránce formální se už vyznačuje správnou římskoprávní terminologií a často se opírá o právní pořekadla, včetně tzv. *regule iuris* (právní řehole) římských a kanonických pramenů, která nejlépe vyhovovala neučeným přísedícím. Pokud se však v těchto nálezh už také vyskytují aplikace subtilnějších nebo zcela technických pravidel římskoprávního původu, byly nepochybně vypracovány odborníkem a přísežní je prostě přijali za svůj názor. Nálezh tohoto druhu poskytují nejeden důkaz, že písař Jan byl jako praktický právník schopen tvůrčím způsobem řešit právní otázky v duchu římského práva, i když na ně v pramenech nebylo přímé odpovědi.

Stejným způsobem — tj. schválením formulace navržené písařem — snad vznikaly i sentence, které mají podobu obecných nálezh nebo právních naučení soudem vydaných. Jejich obsah je totiž převážně římskoprávní, a nelze proto vyloučit, že je stylizoval sám Jan jako odpovědi na obecné dotazy bez formálního usnášení soudu. Bezpečně jsou dílem Janovým všechny ostatní složky jeho díla, at jsou v něm zařazeny jako samostatné články (pro nedostatek sentencí skutečných), nebo jako doprovodný komentář ke skutečným nálezh a právním poučením. Tyto texty autor někdy sestavoval i z výňatků z brněnského privilegia nebo z jiných právních sepsání na městských soudech užívaných (zejména ze Švábského nebo Saského zrcadla); nejčastěji však použil — bez označení původu — úryvků římskoprávních (výjimečně i kanonických) pramenů, které účelně upravoval např. vypuštěním jmen římských právníků a jejich spisů nebo měněním jmen místních (*v Praze místo v Asii* apod.), a naopak zase rozšiřoval přidávanými nebo vkládanými větami exegetické povahy. Protože tyto přídávky nejčastěji reprodukují výklady, které k příslušným textům připojil základní komentář k římskoprávním pramenům sestavený v polovici 13. stol., tzv. *Glossa Akkursiova*, věřilo se dosud, že Jan převzal římskoprávní partie své knihy už v naznačené sestavě z díla cizího. Tento vzor byl však marně hledán, a protože mezi římskoprávní texty jsou nejednou zařazeny části z některých kapitol horního zákona Václava II., a v jednom případě dokonce překlad starého nálezh brněnského soudu, je pravděpodobnější, že všechny tyto mozaikově sestavené texty římskoprávního obsahu kompiloval sám autor brněnské právní knihy. Tomuto výkladu nenasvědčuje jen volba pramenů, z nichž je čerpáno, ale také uvážen

výběr látky, odpovídající praktickému poslání sbírky, a konečně i koncizní úpravy přejímaných textů. To vše prozrazuje, že kompilátor byl zkušený praktik, dobře obeznámený právě s agendou brněnského městského soudu. O převzetí cizí předlohy pak už vůbec nemůžeme uvažovat v partiích komentářových, kde použité zákonné texty i s doplňujícími částmi vždy nenuceně přiléhají ke skutečně řešenému případu a navazují na přednesy stran nebo i na mínění přísežných. Proto tyto komentáře bezpečně dosvědčují Janovu kompilační dovednost. Tím nejen ověřují Janovo autorství jiných podobně sestavených partií knihy, ale také dokládají, že Jan nepostrádal vyššího, byť snad nedokončeného odborného vzdělání právníckého. Právě úroveň jeho odborné přípravy mu umožnila, aby jako zkušený praktik mohl zpracovat základní materiál nálezů brněnského soudu s přidanými částmi převážně římskoprávního původu do podoby právní knihy, která, přestože vycházela z dosavadního způsobu přisluhování právem na městských soudech, vedla je už na nové cesty tak širokým uplatňováním římského práva a jeho nauk, že byla v literatuře bez velké nadsázky charakterizována jako příručka římského práva pro městské notáře.

Římskoprávními prvky není tu prostoupeno jen právo procesní, ale především právo soukromé; římskoprávní vliv je nejpatrnější na pravidlech o smlouvách, zejména obligacních, a na právu dědickém (včetně odkazů), i když jsou respektována omezení dědické posloupnosti plynoucí z ustanovení městského privilegia. Nemalej a významný je římskoprávní přínos i v právu věcném, zejména v uzavřených celcích práva sousedského, zástavního a dlouhodobých práv užívacích (po vzoru emphyteuze — dlouhodobého pachtu práva obecného), ale i v rozptýlených pravidlech o držbě, tradici, vydržení, objemu restituce při reivindikaci a v některých otázkách podružnějších. Jen v právu osob a v právu rodinném — kam ovšem také zasahuje vliv práva kanonického — jsou římským právem ovlivněny jen některé úseky (např. poručenství). Výlučně z římskoprávních pramenů jsou sestaveny texty věnované právu kriminálnímu a útrpnému výslechu.

Pro tento bohatý římskoprávní obsah stala se právní kniha Janova, jež se dočkala nebývalého rozšíření i v Čechách a jež osvědčila mimořádnou životnost, nejdůležitějším zdrojem a východiskem pronikání římského práva na městských soudech. Protože přinášela účelný výběr hmotně právních pravidel, který postačoval praxi těchto soudů i při postupujícím rozvoji hospodářských poměrů, zamezila zároveň nadlouho vzniku situace, která v sousedním Německu už v 2. polovině 15. stol. vedla k uznání zákonné platnosti právních sbírek justiniánských. Základní význam, který měla Janova právní kniha pro vývoj romanizace městského práva, umožnil způsob, jímž se její znalost šířila. Došlo k tomu z větší části už ve středověku, ale v našem výkladu ho nastíníme ve spojitosti s vývojem, do něhož vyústila romanizace práva v 16. stol.

V souvislosti se specifickými výsledky setkání české vzdělanosti s římským právem ve středověku je třeba ještě promluvit o literárním dílku učeného českého právníka Kuneše z Třebovle (2. polovina 14. stol.). Nebylo mu sice souzeno, aby na delší dobu nebo dokonce trvale rozhodlo o právním vývoji v českých zemích, ale pro svůj přístup k naukám čerpaným z římského práva je vzácnou památkou jejich humanitního využití českým středověkým vzdělavcem.

Kuneš z Třebovle, který byl odchovancem pražské a padovské univerzity (doktorátu dosáhl v Praze), napsal r. 1388 jako generální vikář Jana z Jenštejna na přání svého arcibiskupa nevelký traktát (o šesti kapitolách), v němž odůvodnil, proč vrchnosti, zvláště církevní, nemají bráti odúmrti selských statků, jak se až dosud na základě zvyklosti dalo. *Privilegium pro sedláky na statcích arcibiskupství*, které Kuneš nedlouho předtím navrhl a které tuto zvyklost prohlášovalo za závadnou a deklarovalo právo volné dispozice a intestátní dědické posloupnosti do selského majetku, napadl při jednání v kapitule a pak i literárně VOJTĚCH RAŇKŮV. Tento vynikající filozof a teolog, který byl scholastikem kapituly, hájil platnost zvyklosti a uváděl, že sedláci jsou nesvobodní a statky, na kterých sedí, mají jen v užívání — proto po jejich smrti připadají nazpět arcibiskupství.

Tento výpad vyvolal vystoupení Kunešovo, který navržené privilegium obhájil podrobnou *argumentací*, vybudovanou po právní stránce na středověké nauce přirozenoprávní a opřenou o prameny římskoprávní a Dekret Gratianův. Přirozené právo je pro Kuneše obecně platný a neměnný řád, podle něhož se všichni lidé rodí svobodní, kdežto nesvoboda (otroctví) je proti přírodě: proto jsou svobodní i čeští sedláci usdlí na arcibiskupských statcích, z kterých těží nikoli jako pouzí pachtýři, ale na základě práva vlastnického (ve smyslu středověké nauky o dvojím vlastnictví při poměru emfyteutickém). Tímto právem mohou disponovat mezi živými i pro případ smrti; pokud by tak neučinili, jejich statky a veškeren majetek dědí jejich děti nebo jiní příbuzní. Majetkoprávní postavení sedláků Kuneš přitom chápe už jako právo subjektivní, a poněvadž se toto právo zakládá na *právu přirozeném*, Kuneš o něm ve shodě s legistickou naukou dovozuje, že nemůže být platně zrušeno ani výslovným předpisem práva pozitivního, neboť *naturalia iura perpetua sunt* (přirozená práva jsou věčná). Český prelát a učitel na pražské právnické fakultě tu v poslední čtvrtině 14. stol. deklaruje právní zásadu ochrany nabytých práv, kterou — stejně jako výchozí tezi o vrozené svobodě všech lidí — v evropském právním myšlení obecně uplatnila teprve přirozenoprávní škola doby osvícenské.

Kuneš ovšem k těmto revolučním závěrům dochází cestou myšlení typicky scholastického, kterému jsou ještě cizí filozofické základy přirozenoprávní školy 17.—18. stol. Konstrukce obecné svobody všech lidí a zásada ochrany nabytých práv jsou u něho výsledkem nesmlouvavě logického uvažování opřeného o pra-

meny a o nauku, které požívají autority celého soudobého kulturního, tj. křesťanského světa. Proto je Kuneš nezvratně přesvědčen o platnosti svých závěrů i pro české poměry a zavrhuje zvyklost těmto zásadám odporující. Jeho nevelká práce je svým námětem a přímočarostí řešení, opřených o výroky v pramenech a v soudobé literatuře vyslovené jen porůznu a s uvědoměním skutečně panujících společenských názorů bezdůrazně, v středověké právnické literatuře unikátní. Výrazně se — k svému prospěchu — liší od chimérických tužeb po návratu k idealizovanému stavu prvotní společnosti, s nimiž se spokojovaly různé ideologie svobody v jeho době a ještě dlouho po ní. Tím, že si Kuneš z Třebovle k řešení domácího palčivého sociálního problému dovedl z práva římského a z nauk učených práv vybrat a obhájit nejpokrokovější myšlenky právnické vzdělanosti své doby a často daleko předstihnout jejich obecné uznání v právním evropském myšlení, je jeho traktát nejcennějším plodem vytěženým českou prací z kulturního přínosu antiky.

Od středověku k novověku

Ve středověku se vytvořily pro pronikání římskoprávní vzdělanosti v obou hlavních okruzích domácího diferencovaného právního řádu nestejně předpoklady. Proto na přelomu 15. a 16. stol. se zemské právo — které do té doby stačilo vyhovět potřebám hospodářského vývoje agrární šlechty volným nalézáním práva — lišilo od práva městského nesrovnatelně menším rozsahem přijatých hmotně právních pravidel římského původu; menší, ale stále ještě podstatný byl tento rozdíl v právu procesním. Avšak výhoda včas zdokonaleného procesu, která byla hlavní příčinou větší odolnosti zemského práva proti překotnému pronikání práva římského, přestávala od konce 15. stol. působit, protože i právní vztahy šlechty se stávaly s jejím obratem k hospodářskému podnikání složitějšími a zemský soud se nemohl ve svých nálezech opírat jen o formulace nároků v půhonech. Bylo proto třeba doplňovat normový soubor zemského práva obecnými pravidly (v obecných nálezech, později ve sněmovních usneseních); avšak při trvajícím odporu šlechty k celkové kodifikaci (zemská zřízení vydávaná od r. 1500 takovými kodifikacemi nebyla) docházelo jen k upravování jednotlivostí a prvků čerpaných z římského práva přibývalo nepatrně. Vývoj zemského práva proto už nestačil poměrům hospodářským a zaostával. Rovněž zemský proces se dále přibližoval procesu obecnoprávnímu jen v podrobnostech a hlavní staré zásady — zejména systém volného nalézání práva a s ním související nemožnost odvolávat se z nálezů zemských soudů — zůstávaly nedotčeny jako výsada šlechty nepochybně politického dosahu. I tímto směrem proto udeřil vítězný habsburský absolutismus po Bílé hoře: *oktrojovaná zemská zřízení* nastolila u zemských soudů v plné míře proces obecnoprávní jako jeden z prostředků utužení moci panovnické; na poli práva soukromého, do něhož přímo zavedla s výjimkou deskového

práva řadu novot římskoprávních, ukončila proces postupné romanizace prohlášením subsidiární platnosti Koldínových *Práv městských* i pro právo zemské. Následující zákonodárné počiny panovníkovy a zejména praxe apelačních soudů uvedly pak další vývoj zcela do závislosti na právu obecném.

Městské právo nebylo na počátku novověku ještě sjednoceno, ale pronikání římského práva dostoupilo v této době zhruba u všech městských soudů už stejného stupně a nabylo nejméně toho rozsahu, v jakém mu razila cestu právní kniha brněnského písaře Jana. Svědčí o tom stav jejího rozšíření kolem r. 1500, k němuž došlo zásluhou několika generací městských písařů, vesměs neprávnicků, kteří však dovedli původní Janův text upravit do přístupnější podoby a často ho místně i dobově aktualizovali. Použitelnost knihy zvyšovalo vypouštění konkrétních údajů skutkového základu ve skutečných nálezech — tím kniha nabývala povahy příručky (tak nejvíce v brněnské redakci JANA Z GELNHAUSEN někdy po r. 1376, nazvané případně *Manipulus vel Directorium iuris civilis*) nebo sbírky obecně použitelných nálezů (odtud názvy *Liber* nebo *Cursus sententiarum civilium*, tj. Kniha nebo Soubor městských nálezů — v redakcích používaných už koncem 14. stol. v Jihlavě a v Praze). Aktualizace se docílovalo přidáváním místních nálezů: tak vzniklo nejdříve za působení Jana z Gelnhausen v Jihlavě v l. 1397—1408 sepsání práva brněnsko-jihlavského (Čelakovský), které přešlo mj. do Kutné Hory a tam bylo dále r. 1468 aktualizováno českým překladem VÍTA TASOVSKÉHO z LIPOLTIC pod názvem *Práva městská, kterých používají horníci*. Když pak byl kutnohorský překlad doplněn zčeštěnými odstavci rozšířené pražské redakce *Cursus sententiarum*, nabyl výsledek pod názvem *Knihy práva pražského* nové popularity a šířil se prostřednictvím sborníků městského práva, v poslední čtvrtině 15. stol. velmi oblíbených, do různých českých měst, nevyjímaje města právní oblasti saské. Římskoprávní přínos Janovy knihy, který nebyl krácením nikdy postihován, stal se tak koncem 15. stol. neoddelitelnou a ničím neodlišovanou částí práva aplikovaného u všech městských soudů v Čechách (na Moravě v této době zůstávala ještě jeho vlivu prosta oblast soudu olomouckého). Vznik novějších úprav přitom nezmenšoval zájem o původní podobu Janovy knihy, takže r. 1498 došlo k jejímu vytištění, a to v podobě (rozdělení na knihy, kapitoly a distinkce), kterou jí dal při přepisu do reprezentačního kodexu brněnského r. 1446 písař VÁCLAV Z JIHLAVY. Text tohoto tisku se stal základem přepisu latinského originálu i německého překladu, které ŠTĚPÁN Z VYŠKOVA pojal r. 1523 do kodexu městského práva ve Znojmě; potřeba českého překladu nebyla pocítována, zvláště když k českým zkráceným redakcím, kolujícím v rukopisech, přistoupil v r. 1536 tisk *Knihy městských práv* BRIKČÍHO z LICSKA.

Brikčího práce, která vyšla z jazykové i obsahové (vypuštěním nálezů jihlavských) očištěného překladu Víta Tasovského a doplňovala jej překlady z pražského *Cursus sententiarum* i z tisku původního díla Janova, je poslední z redakčních úprav, kterých se toto dílo dočkalo. K ostatním redakcím se řadí jak svými tendencemi (např. větší přístupnosti se Brikčí snaží docílit rozmnožením práv-

nických regulí — pořekadel v textu, nově je připojuje jako marginální rubriky), tak vázaností na původní uspořádání látky. Protože však toto uspořádání původně vyplývalo z abecedního pořadí latinských názvů tematických skupin sentencí (v tisku: kapitol), při převodu do češtiny se pořádací princip ztrácel a Brikecí se musel postarat o použitelnost své knihy podrobným analytickým rejstříkem. Romanistické prvky Brikecí v ničem podstatném nerozmnožil a na vlastní obsah jeho spisu nijak nezapůsobila ani domácí vzdělanost humanistická, která se projevila jen v obou předmluvách (např. myšlenkami o prospěšnosti psaného práva).

Pro postup romanizace v městském právu měla tak Brikecího kniha význam jen potud, že politický odpor, na který narazila při svém rychlém rozšíření, vyvolal snahy po oficiální kodifikaci městského práva. Ty r. 1579 nakonec vyústily ve vydání městského zákoníku pod názvem *Práva městská Království českého*, v němž naposled a v novověku jedinkrát došlo alespoň částečně k novému obohacení české právní kultury aktivním domácím přístupem ke zdrojům římsko-právní vzdělanosti.

Autorem konečné podoby této kodifikace byl magister filozofie Pavel KRISTIÁN z KOLDÍNA (1530—1585), od r. 1565 kancléř Starého Města pražského, který použil látky shromážděné úředními přípravami, ale podstatně ji doplnil a přepracoval. Jeho dílo je kompilací z různých pramenů práva městského i zemského, ale výrazně v něm převládá podíl římského práva, který právě v nejdůležitějších částech, praktického významu, poskytl pražský *Cursus sententiarum*, odvozený z právní knihy brněnského písaře Jana. Ostatní římskoprávní obsah Koldínových Práv městských, čerpaný jednak přímo z justiniánských pramenů, jednak ze středověké právnické tvorby (Azzo, Accursius, Guillelmus Duranti, *Ius regale montanorum*), toto dědictví buď jen doplňuje v podrobnostech (to se týká zejména obecnoprávního procesu, který u Koldína už naprosto převládl), nebo je zaměřen k obecným naukám o právu, podávaným velmi primitivně. Mimoto římské právní prameny (*Digesta*) poskytly Koldínovi vzor i pro uspořádání látky, jímž se *Práva městská* i při dalekosáhlé obsahové závislosti na brněnské právní knize výrazně odlišují od všech jejích starších úprav.

Jako Brikecí, ani Koldín ovšem nebyl právníkem, a nelze mu tedy vyčítat, že jeho postoj k římskému právu se od metody použité před dvěma stoletími písařem Janem podstatně odlišil jen ve volbě systému, a i v tom ještě zůstal poplatný vázanosti středověkých právních škol na pořádek „legální“ (tj. na systém zákoných sbírek justiniánských). Naprostou vázaností na hlediska a metodu těchto škol se však v 16. stol. u nás vyznačovali i skuteční právníci s humanistickým vzděláním filologickým a literárním: právnický humanismus francouzského směru, který už usiloval o vlastní hlediska systematická, se v Čechách projevil až po Koldínovi (některé ohlasy v názorech Jana Kocína z Kocínětu), ale na vývoj domácí právní kultury, nebo dokonce právního řádu neměl vliv. O Koldínově humanistickém přesvědčení tak svědčí jen jeho nezměrná úcta k římskému právu

a jeho názor, vyslovený v úvodním přípisu staroměstské rady císaři Rudolfovi, že všechna práva po Justiniánovi, kdekoli stanovená, vzešla z práva římského. Koldín však nepodlehł tomuto přesvědčení do té míry, aby příznával v Čechách římskoprávním sbírkám platnost zákona: proto je neprohlásil výslovně za subsidiární pramen městského práva, i když v jednotlivostech obecně k římskému právu odkazoval. Jeho cílem — rovněž nevysloveným, ale všude jasně patrným — bylo dát českým městům práva, která by se (řečeno obratem, jímž Koldín charakterizoval zákonodárné úsilí Karla IV.) co nejvíce s *římskými a obecními právy srovnávala*. To se mu podařilo natolik, že jeho Práva městská dospěla nejdále v samostatném přizpůsobování římského práva domácí právní vzdělanosti, aniž porušovala její svébytnost. Nemohla by toho ovšem dosáhnout bez mimořádného vkladu římského práva a nauk z něho vyvozených, který do vývoje městského práva v českých zemích přinesla už v polovině 14. stol. právní kniha Janova.

Koldínova Práva městská, která postupně nabyla zákonné platnosti pro města v celých Čechách (1610), na Moravě (1697), v rakouských částech Slezska (1717 a 1734) a zůstala tu (na Moravě i pro poddané na vesnicích) v platnosti až do zavedení rakouského občanského zákoníku z r. 1811, byla též prohlášena, jak už pověděno, v českém Obnoveném zřízení zemském subsidiárním pramenem práva zemského. Do určité míry mohly tak prostřednictvím domácího pramene pronikat další prvky římského práva i do práva zemského. Daleko větší měrou byl však už další vývoj jak v právu zemském, tak v právu městském poznamenán naukovými vlivy soudobých směrů středoevropského vývoje práva obecného, které do českých zemí pronikaly cestou judikatury i domácí nauky univerzitní v 17. a 18. stol.: přinášely někdy i nepochybná obohacení o nová hlediska, ale nikdy už nevedly k výsledkům vyznačujícím se samostatným domácím postojem.

Tak prošlo české právníctví obdobím tzv. *usus modernus pandectarum* (novodobého užívání pandekt, tj. práva římského) i *obdobím práva přirozeného*; když od poloviny 18. stol. zesílená vídeňská centralizace postupně uskutečňovala právní sjednocení habsburských zemí (stranou zůstávalo Uhersko) vydáváním společných zákoníků (posléze zejména zákonů procesních a obecného zákoníku občanského v r. 1811), ztrácela na jedné straně česká právní vzdělanost svou svébytnost; na druhé straně pak nastolený *právní pozitivismus* se zdál činit definitivně překonanou otázku jakékoli použitelnosti práva římského. Po půlstoletém trvání platnosti občanského zákoníku z r. 1811 však došlo vlivem *německé historicko-právní školy* k obrození civilistiky v rakouských zemích naukami čerpanými z práva římského. Na tomto využití římského práva v nové poloze se podílel vynikajícím způsobem též český právník Antonín RANĎA (1834—1914). Jeho pracemi, zejména o právu vlastnickém a o držbě, v nichž si dovedl na rozdíl od ostatních přívrženců stejného směru udržet svůj vlastní postoj a které měly ohlas a vliv i mimo oblast práva rakouského, přispěla nakonec česká právní vzdělanost, opřena o právo římské, významným způsobem též k vybudování novodobé evropské vědy o právu soukromém.